

**ПРОВІДНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ
КРОСКУЛЬТУРНОЇ ГРАМОТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ
НАВЧАЛЬНОЇ ТА ПОЗАНАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

У даній статті розкрито сутність кроскультурної грамотності, представлено аналіз провідних характеристик процесу формування кроскультурної грамотності старшокласників, виявлено специфіку навчальної та позанавчальної діяльності старшокласників та їх вплив на процес формування кроскультурної грамотності, з'ясовано співвідношення особливостей старшого шкільного віку та кроскультурних характеристик старшокласників.

Постановка проблеми. У державній національній програмі "Освіта. Україна XXI століття" зазначено: "Існуюча в Україні система освіти перебуває у стані, що не задовільняє вимог, поставлених перед нею в умовах розбудови української державності, культурного та духовного відродження українського народу. Це виявляється, передусім, у невідповідності освіти запитам особистості, суспільним потребам та світовим досягненням людства..." [1: 5]. Програмою та законами України "Про освіту", "Про загальну середню освіту" та "Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті" визначено шляхи реформування вітчизняної освітньої галузі, мета яких – досягнення якісно нових стандартів викладання основних предметів, і серед них іноземної мови [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідея культурного діалогу має глибоке минуле. Проблема діалогу займалися давньогрецькі філософи-софісти (Сократ, Платон, Аристотель), філософи епохи еллінізму. Хоча діалог як форма міжлюдського спілкування існує з давніх часів, але по-справжньому проблемами діалогічних відносин зайнялися німецькі філософи І. Кант, І. Фіхте, Ф. Шеллінг близько 200 років тому, звертаючись до проблем суб'єкта та його можливостей пізнання, суб'єктивних і міжсуб'єктивних відносин. Л. Фейєрбах започаткував дослідження діалогу початку ХХ ст. І. Гердер вважав взаємодію культур способом збереження культурного розмаїття.

В останні десятиліття з'явилася низка праць із проблеми формування кроскультурної грамотності (О. Дем'яненко, А. Клещина, Т. Колосовська, А. Конопльова, А. Лапшин, Н. Маркова, К. Міцик, Д. Нестеров, Т. Олинець, В. Рошупкін та ін.).

Метою статті є з'ясування провідних характеристик процесу формування кроскультурної грамотності старшокласників у навчальній та позанавчальній діяльності та головних компонентів кроскультурної грамотності.

З метою з'ясування кроскультурних характеристик навчальної та позанавчальної діяльності старшокласників зупинимося, передусім, на характеристиках навчально-виховного процесу у старшій школі, в межах якого й відбувається формування кроскультурної грамотності. Ми вважаємо, що провідні категорії педагогічної науки – навчання, виховання, розвиток – у межах проблеми нашого дослідження взаємозумовлюють і взаємодоповнюють одна одну, оскільки: формування кроскультурної грамотності неможливе без сформованої системи кроскультурних знань, що накопичуються в ході навчання; кроскультурне виховання відбувається як у навчальній, так і в позанавчальній діяльності старшокласників; навчальний процес і процес виховання забезпечують кроскультурний розвиток особистості старшокласника.

Розвиток особистості старшокласника – надзвичайно складний процес, який має суто індивідуальні параметри й показники успішності й ефективності. Цей процес відбувається під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Одним із найбільш вагомих серед зазначених факторів є, безперечно, виховання. Виховний процес у старшому шкільному віці ускладнений з огляду на вікові особливості старшокласника – пошуки сенсу життя, активний розвиток "Я-концепції", прагнення до самоствердження та самокритики тощо.

Співвідношення характерних рис старшого шкільного віку та кроскультурних характеристик старшокласників подано в таблиці 1.

Як відомо, виховання школяра може здійснюватися в різному педагогічному стилі: стиль педагогічного виховного *впливу*, коли дитина здається м'яким воском; стиль виховної *протидії*, тобто боротьби з уявленнями й поглядами дитини; стиль педагогічного *сприяння*, тобто різнобічної допомоги, опіки; стиль педагогічного виховної *взаємодії*, тобто співробітництва, руху одночасно з дитиною, з урахуванням її індивідуальних потреб і з повагою до її внутрішньої і зовнішньої свободи [3].

Своєрідне тлумачення сутності і характеристик процесу формування кроскультурної грамотності подано у науковому доробку американського культуролога Роберта Хенві. Цей дослідник вважає, що кроскультурна грамотність передбачає такі здібності й якості особистості, які виявляють її етнічні позиції як глобально орієнтованої особистості [4].

Таблиця 1.

Співвідношення особливостей старшого шкільного віку та кроскультурних характеристик старшокласників

Характерна риса старшого шкільного віку	Кроскультурна характеристика (компонента) зазначеної риси
Становлення й систематизація моральних цінностей.	Усвідомлення значущості кроскультурної грамотності як життєвої смислоутворюючої цінності; визнання самоцінності культурного "Іншого"; розуміння цінності культурного діалогу для особистісного розвитку.
Усвідомлення життєвих перспектив.	Усвідомлення перспектив своєї соціалізації залежно від культурного розмаїття соціуму, в якому знаходиться старшокласник; розуміння залежності життєвих перспектив від рівня індивідуальної культури та розвитку кроскультурної грамотності.
Усвідомлення своєї сутності й своїх можливостей.	Усвідомлення себе як носія певної культури; самовизначення своїх характерних культурних особливостей порівняно з особливостями носіїв інших культур.
Усвідомлення своїх інтересів та рівня своїх здібностей	Розуміння власних культурних інтересів як носія певної культури та як представника людської цивілізації; адекватна самооцінка своїх знань про кроскультурні відмінності в своєму середовищі.
Прагнення відчути свою дорослість.	Усвідомлення рівня свого культурного розвитку, готовність до самовизначення у культурному відношенні.
Прагнення до вибіркового спілкування з однолітками та дорослими.	Вміння враховувати кроскультурні відмінності під час спілкування з однолітками та дорослими; орієнтація в своїй поведінці на значущих представників своєї та інших культур.
Підвищений інтерес до протилежної статі та усвідомлення гендерних принципів життя.	Усвідомлення культурної специфіки співіснування обох статей у соціумі; виокремлення специфічного й загального у взаєминах статей у різних культурах.

Ми вважаємо, що формування кроскультурної грамотності має відбуватися з урахуванням усього розмаїття методів виховання в умовах загальноосвітньої школи – як у навчальній, так і в позанавчальній діяльності. Керуючись класичною класифікацією методів виховання Г. І. Щукіної [5: 95-126.], спробуємо трансформувати цю класифікацію, виходячи з об'єкта і предмета нашого дослідження. Як відомо, Г. Щукіна розглядає три основні групи методів виховання: формування свідомості дитини; формування позитивного досвіду поведінки в процесі діяльності; стимулювання діяльності.

Виходячи з цієї класифікації, ми інтерпретували зміст та завдання процесу формування кроскультурної грамотності, як це показано в таблиці 2.

Таблиця 2.

Співвідношення змісту та завдань формування кроскультурної грамотності старшокласників, виходячи з класифікації методів виховання

Різновид методів виховання	Інтерпретація зазначеної групи методів виховання у процесі формування кроскультурної грамотності старшокласників
Методи формування свідомості старшокласника.	Вплив на формування кроскультурної свідомості старшокласника; реалізується переважно в комунікативних формах роботи (у навчальній та позанавчальній діяльності), а також методом власного прикладу розвинутої кроскультурної компетентності й грамотності з боку суб'єктів навчально-виховного процесу.
Методи формування позитивного досвіду поведінки в процесі діяльності.	Вплив на формування позитивного досвіду кроскультурної поведінки старшокласників; реалізується методом вправлення, привчання, створення виховуючих ситуацій кроскультурного характеру в навчальній та позанавчальній діяльності, а також переведення соціальних ситуацій кроскультурного характеру у виховуючій ситуації; зазначений перехід може відбуватися в кілька етапів – пред'явлення світу, інтонування світу та мобілізація сил.
Методи стимулювання діяльності.	Вплив на розвиток рефлексії кроскультурної поведінки, а також оцінки рівня сформованості кроскультурної грамотності – як з боку старшокласника, так і з боку значущих дорослих.

Аналіз старшокласників як вікової групи дає можливість стверджувати, що у процесі формування кроскультурної грамотності вони є, по суті, суб'єктами двоякого процесу, а саме:

1) фундаментального, тобто процесу розвитку системи кроскультурних знань та навичок кроскультурного діалогу; ці знання і навички формуються переважно під стійким педагогічним впливом з боку педагогів;

2) фрагментарного, тобто процесу накопичення стихійного кроскультурного досвіду, який засвоюється у позанавчальній діяльності, із засобів масової комунікації та в стихійному спілкуванні.

Саме тому ми враховуємо в процесі дослідження як навчальну, так і позанавчальну діяльність. На підставі вивчення соціологічної літератури (В. Гавеля, М. Мамардашвілі, М. Моїсєєв та ін.) [6-8], у ході соціально-інституційного аналізу виявилось, що кроскультурна грамотність старшокласників формується у триєдиному просторі:

– **інституційному**, тобто в межах соціальних інститутів освіти, сім'ї та культури; зазначені соціальні інститути справляють домінуючий вплив на розвиток особистості школяра в молодшому шкільному та підлітковому віці; старшокласники, як свідчить аналіз вікових особливостей, покладаються, насамперед, на спілкування як провідний тип діяльності; тому накопичений за допомогою інституційних форм впливу кроскультурний досвід зазнає також значних трансформацій поза соціальними інститутами держави;

– **неінституційному**, насамперед, під впливом ЗМІ та інших засобів суспільної комунікації (соціальні мережі, наприклад); до позаінституційних форм розвитку кроскультурної грамотності належать також позанавчальні форми й методи формування зазначеної грамотності;

– **фрагментарному** (випадковому), тобто у межах вільного спілкування з однолітками та дорослими; випадковий характер отриманої при цьому кроскультурної інформації не знижує її значущості для формування кроскультурної грамотності, адже okazіональна інформація для старшокласника може мати не менш серйозне значення, аніж інституційна, якщо відповідає запитам його особистості.

У науковій літературі відзначається, що кроскультурна грамотність учнів та студентів передбачає наявність у них певних умінь, а саме: вміння розкривати значення категорій і понять у міжкультурній ситуації; сприймати факти іншої культури, добирати їх, активно інтерпретувати; вміння визначати та пояснювати власні дії, порівнювати різні культури; вміння активно діяти в ситуації міжкультурної взаємодії, передбачати й вирішувати кроскультурні конфлікти [9: 205]. Головними принципами реалізації моделі кроскультурного навчання М. Чикалова вважає: інформованість про культуру іншої людини; готовність вступити в кроскультурний діалог; розвиток навичок розуміння та інтерпретації інших культур [10: 267].

Виходячи з вікових та соціальних характеристик старшого шкільного віку, можемо сформулювати висновок, що формування кроскультурної грамотності старшокласників має переважно **теоретико-діяльнісний характер**, за винятком тих нечастих випадків, коли старшокласники відкрито стикаються з представниками інших культур у межах школи та поза межами навчально-виховного процесу (зустрічі із зарубіжними однолітками та педагогами інших країн, запрошення старшокласників до поїздки в іншу країну, подорожі до літніх таборів на території інших країн тощо). Проте навіть такі нечасті можливості виявити свій рівень кроскультурної грамотності по відношенню до представників інших культур, які не проживають в Україні, мають характер *гостьової кроскультурної взаємодії*, яка не дає можливості сповна реалізувати навички кроскультурної адаптації, виділені науковцями в ході аналізу кроскультурного феномена. Водночас не можна применшувати значення змістових та методичних ресурсів іноземних мов у процесі формування кроскультурної грамотності старшокласників, оскільки в даному випадку маємо нагоду шляхом засвоєння іноземної мови досягти кроскультурного контакту з набагато меншими психологічними втратами.

Крім цього, старшокласники можуть набувати кроскультурної грамотності під час навчання ще й у тому розумінні, що фактично кожен шкільний клас в українській школі є полікультурним і поліетнічним середовищем, де поряд з етноінтеграційними процесами відбуваються також етнодиференційні, завдяки чому зберігається культурна окремішність представників різних культур та етносів, які населяють нашу державу. Однак в Україні, на відміну, наприклад, від США, зазначена полікультурність має риси сталості й тягlostі в часі, оскільки жодна з етнонаціональних меншин на території України не може вважатися на сьогодні емігрантським середовищем. Тому й форми та методи формування кроскультурної грамотності старшокласників, які використовуються у зарубіжній педагогіці, мають бути адаптовані до вітчизняних етнокультурних умов. Таким чином, на сьогодні старшокласник в українській школі має можливість формувати свою кроскультурну грамотність, виходячи з *двох типів кроскультурних комунікацій*:

– **внутрішніх**, тобто комунікацій із представниками інших культур, які присутні в соціокультурному середовищі старшокласника (при цьому значення вивчення іноземної мови є опосередкованим і впливає на загальний рівень кроскультурної грамотності учня);

– **зовнішніх**, які виявляються далеко не в усіх старшокласників, але в процесі яких знання іноземної мови та вміння застосовувати набуті навички кроскультурних комунікацій та кроскультурної компетентності є обов'язковим.

Розглянемо також окремо шкільне й позашкільне середовище як чинники формування кроскультурної грамотності старшокласників.

Соціокультурне середовище школи має кілька потужних ресурсів для формування кроскультурної грамотності старшокласників, а саме: кадровий, змістовий, організаційно-управлінський, технологічний ресурси.

Кадровий ресурс – достатній кадровий потенціал для реалізації певної моделі формування кроскультурної грамотності учнів. До складу зазначеного кадрового потенціалу ми відносимо, насамперед, учителів гуманітарних дисциплін – історії, рідної мови та літератур, іноземної мови. Останнім ми надаємо особливої ваги, оскільки аналіз змісту освіти в старших класах свідчить на користь кроскультурних можливостей саме вчителів іноземної мови – як у навчальній, так і позанавчальній та позашкільній діяльності.

Змістовий ресурс передбачає вплив змісту навчання в старшій школі на формування кроскультурної грамотності.

Організаційно-управлінський ресурс – можливість управляти, скеровувати процес формування кроскультурної грамотності в умовах реалізації конструктивно-проектувальної діяльності колективу школи. Завдяки цьому ресурсу формування кроскультурної грамотності старшокласника відбувається в груповій, керованій, організованій формі, знижується елемент стихійності.

Технологічний ресурс, залучення якого дає змогу створювати кроскультурне комунікативне середовище із залученням традиційних та інноваційних технологій, сутність яких буде описана нами в ході аналізу результатів експериментальної роботи. Комунікативне середовище школи саме по собі вже створює необхідні передумови для розвитку кроскультурної грамотності, як це зазначено нами вище; крім того, сучасні інформаційно-комунікаційні технології дають можливість використовувати "феномен глобального села" (Global Village) для формування відповідних кроскультурних знань, умінь і навичок.

Позакласне та позашкільне середовище старшокласника знаходиться, як уже зазначалося, на неінституційному та на фрагментарному (випадковому) рівні формування кроскультурної грамотності. Його можна охарактеризувати як таке, що має набагато менший освітній, але багато більший виховний ресурс щодо формування кроскультурної грамотності старшокласників, і в цьому ми бачимо кілька основних причин.

До позашкільного середовища входить найбільш вагоме середовище соціалізації дитини – сім'я. І хоча в старшому шкільному віці батьки, здебільшого, вже не займають домінуючого місця в референтній групі старшокласника, віддавши його значущим одноліткам, проте саме в сім'ї закладаються основи кроскультурної грамотності школяра, а в старшому шкільному віці педагог має справу з певним індивідуальним рівнем сформованої кроскультурної грамотності, з яким має рахуватися задля корекції цього рівня та певних негативних кроскультурних установок – мислительних, поведінкових, комунікативних. Крім того, численні українські сім'ї на сьогодні самі є прикладом поєднання різних культур, а значить, формування кроскультурної грамотності дитини закладається вже з перших років життя.

У позашкільному середовищі старшокласника на сьогодні присутні значущі однолітки й дорослі, з якими він створює формальні й неформальні групи, що відповідають його соціальному портрету й статусу. У таких групах формуються основні кроскультурні стереотипи, етнокультурні упередження, вияви мегаломанії і ксенофобії та ін. Тому почасти позашкільне середовище має більш стійкий вплив на формування кроскультурної грамотності старшокласника, аніж усталене й організоване шкільне.

Позашкільне середовище використовує ресурс дозвілля старшокласника, тому в ньому можуть бути застосовані форми та методи формування кроскультурної грамотності, непритаманні навчальному процесу школи – гуртки, клуби, вечори, конференції тощо.

Висновки. Таким чином, нами проаналізовано характеристики процесу формування кроскультурної грамотності старшокласників у процесі навчання та в позанавчальній діяльності. У результаті аналітичної роботи обґрунтовано необхідність розробки спеціальної моделі формування кроскультурної грамотності старшокласників на основі вивчення ними іноземної (німецької) мови з метою формування всіх зазначених вище компонентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Державна національна програма "Освіта" Україна XXI століття. – К. : Райдуга, 1994. – 61 с.
2. Закон України "Про загальну середню освіту" // Освіта України. – 1997. – № 29. – 18 липня. – 3 с.
3. Выбор методов обучения / [под ред. Ю. К. Бабанского]. – М. : Просвещение, 1981. – 96 с.
4. Хенви Р. Достижимая глобальная перспектива : [монография] / Р. Хенви ; [пер. с англ.]. – Рязань, 1994. – 246 с.
5. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе / Г. И. Щукина. – М. : Просвещение, 1989. – 212 с.
6. Гавеля В. Л. Социология культуры и нравственности в глобальном измерении [Электронный ресурс] / В. Л. Гавеля. – Режим доступа : <http://referatu.net.ua/newreferats/68/183513/?page=2>.
7. Мамардашвили М. К. Сознание и цивилизация / М. К. Мамардашвили // Природа. – 1998. – № 11. – С. 57–65.
8. Моисеев В. В. Актуальные проблемы глобальной нравственности / В. В. Моисеев // Глобальная нравственность. – М. : Знание, 1990. – С. 8–38.
9. Дем'яненко О. Формування кроскультурної компетенції в процесі підготовки майбутнього викладача іноземної мови / Ольга Дем'яненко // Наукові записки Миколаївського державного університету. Серія: "Філологічні науки". – 1989. – № 2. – С. 203–206.
10. Чикалова М. М. Кроскультурні комунікації в професійній діяльності менеджерів міжнародного туризму / М. М. Чикалова // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. – 2009. – № 1. – С. 265–273.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Derzhavna natsional'na programa "Osvita" Ukraina XXI Stolittia [State National Programme "Education" Ukraine in the XXI Century] – K. : Raiduga, 1994. – 61s.
2. Zakon Ukrainy "Pro zagal'nu seredniu osvitu" [A Law of Ukraine "On the Universal Middle Education"] // Osvita Ukrainy [The Ukrainian Education]. – 1997. – № 29. – 18 lypnia. – 3 s.
3. Vybory metodov obucheniia [Choice of Educating Methods] / [pod red. Yu. K. Babans'kogo]. – M. : Prosveshchenie, 1981. – 96 s.
4. Henvi R. Dostizhimaia global'naia perspektiva [The Attainable Global Prospect] : [monografiia] / R. Henvi ; [per. s angl.]. – Riazan', 1994. – 246 s.
5. Shchukina G. I. Aktivizatsiia poznavatel'noi deiatel'nosti uchashchikhsia v uchebno-metod. protsesse [The Activation of Students' Cognitive Activity in the Educational Process] / G. I. Shchukina. – M. : Prosveshchenie, 1989. – 212 s.
6. Gavelia V. L. Sotsiologiya kul'tury i npravstvennosti v global'nom izmerenii [Sociology of Culture and Morality in the Global Measuring] [Elektronnyi resurs] / V. L. Gavelia. – Rezhym dostupu : <http://referatu.net.ua/newreferats/68/183513/?page=2>.
7. Mamardashvili M. K. Soznanie i tsivilizatsiia [Consciousness and Civilization] / M. K. Mamardashvili // Priroda [Nature]. – 1998. – № 11. – S. 57–65.
8. Moiseev V. V. Aktual'nye problemy global'noi npravstvennosti [Current Issues of the Global Morality] // Global'naia npravstvennost' [The Global Morality]. – M. : Znanie, 1990. – S. 8–38.
9. Demianenko O. Formuvannia kroskul'turnoi kompetentnosti v protsesi pidgotovky maibutniogo vykladacha inozemnoi movy [The Forming of the Cross-Cultural Competence in the Process of the Future Foreign Language Teachers' Preparation] / O. Demianenko // Naukovi zapysky Mykolaivs'kogo derzhavnogo universytetu. Seriya : "Filologichni nauky" [Scientific Notes of the Mykolaiv State University. Series : "Philological Sciences"]. – 1989. – № 2. – S. 203–206.
10. Chykalova M. M. Kroskul'turni komunikatsii v profesiinii diial'nosti menedzheriv mizhnarodnogo turizmu [Cross-Cultural Communications in the Managers' Professional Activity Major in the International Tourism] / M. M. Chykalova // Pedagogichni nauky : teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii [Pedagogical Sciences : Theory, History, Innovative Technologies]. – 2009. – № 1. – S. 265–273.

Матеріал надійшов до редакції 30.01. 2012 р.

Гордиенко Л. Л. Ведущие характеристики процесса формирования кроскультурной грамотности старшеклассников в процессе учебной и внеучебной деятельности.

В данной статье раскрывается сущность кроскультурной грамотности, представлен анализ ведущих характеристик процесса формирования кроскультурной грамотности старшеклассников, обнаружена специфика учебной и внеучебной деятельности старшеклассников и их влияние на процесс формирования кроскультурной грамотности, выяснено соотношение особенностей старшего школьного возраста и кроскультурных характеристик старшеклассников.

Gordienko L. L. Leading Characteristics of the Process of Forming the Senior Pupils' Cross-Cultural Literacy in the Process of Educational and Extracurricular Activity.

This article reveals the essence of cross-cultural literacy, analyzes the major characteristics of the formation of senior pupils' cross-cultural literacy, determines the peculiarities of senior pupils' educational and extracurricular activities and their impact on the development of the cross-cultural literacy, clarifies the correlation between the peculiarities of senior school-age and senior pupils' cross-cultural characteristics.